

NEOLİTİK ÇAĞ -NEOLİTİK DEVRİM- İLK ÜRETİM TOPLULUKLARI KAVRAMININ DEĞİŞİMİ VE "BRAIDWOODLAR"

NEOLITHIC PERIOD -NEOLITHIC REVOLUTION- THE ERA OF INCIPIENT FOOD PRODUCTION- EVOLUTION OF THE CONCEPT AND THE BRAIDWOODS

Istanbul Üniversitesi'ne öğrenci olarak geldiğim 1964 yılında Braidwoodlar ile ekip üyelerinin, o dönemdeki adıyla Prehistorya Kürsüsü'nde bulunmaları, kuşkusuz benim kişisel gelişimimdeki en önemli olaylardan biridir. Robert Braidwood'un o yıl vermiş olduğu Dünya Arkeolojisi dersi, içeriğinden çok sergilediği yaklaşımı ile, kimliğimi ve yaşamımı kökünden değiştirecek kadar etkili olmuş, yine aynı yıllarda sürdürülen "B Semineri", bilimin, bilim insanları tarafından ne kadar ciddiye alındığının canlı bir örneğini sergilemişti. İleriki yıllarda Braidwood'lar ile birlikte çalıştığım süreçte, bilim insanlarının kişisel beklenti ve çıkarlarını gözardı ederek yalnızca neler yapabileceklerini değil, bunu yapmaktan ne kadar büyük bir mutluluk duyabildiklerini gördüm. O yıllarda Prehistorya'da bulunan herkes ve özellikle Braidwoodlar'la birlikte Çayönü'nde bulunanlar, sanıyorum ki bilgileri kadar kimliklerinin oluşmasında da Braidwoodlar'a çok şey borçludur. Bugün Baidwoodlar'ı yalnızca yayınlarda adı geçen bir isim olarak tanıyan genç kuşak bile, Prehistorya Anabilim Dalı'nın yalnızca maddi alt yapısının değil, sergilemekte olduğu arkeoloji anlayışının da temelinde Braidwoodlar'ın emek ve ilgisinin bulunduğunu unutmamalıdır. Robert J. Braidwood ile Linda Braidwood'u anmak için hazırlanan bu yazıda, bu iki değerli insanın görüşlerine ters düşen ve hatta onların görüşlerini eleştiren yerlerin olduğunu bilincindeyim. Ancak bu eleştiriler, onların atmış olduğu temelin sağlam bir şekilde tuttuğunun göstergesi olarak kabul edilmelidir. Eğer Braidwoodlar'ın görüşleri bu kadar sağlam olmasaydı, aradan 50 yıl geçtikten sonra onların yazdıklarını, kimse eleştirecek kadar bile anımsayamazdı. Yalnızca o yıllardan değil, çok daha yakın tarihlerde yaşamış ve birçok akıma öncülük etmiş bilim insanlarının pek çoğunun bugün sözünün edilmediği gibi...

*Mehmet ÖZDOĞAN

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji tarihi, kavram, Neolitik Çağ, Braidwood
Key Words: History of archaeology, terminology, Neolithic, Braidwood

Braidwood holds a distinctive place in the history of archaeology. not only because of their work in the field, but even more for their innovative contributions to our mode of looking at the past. Unlike many other colleagues of their time, the Braidwoods never totally rejected "traditional" archaeology; instead, they tried to upgrade the vision and methods of archaeology without deflecting its essence. Actually, the Braidwoods looked for means that would propitiously convey the data

thus made available by traditional approaches to a new format, that would comply with them current research strategies. In the earlier part of their careers the Braidwoods were involved in the Proto-historic cultures of the Near East; it seems evident that they wanted to test their new vision through a simpler culture. At that time the Neolithic Period seemed like an ideal candidate. As a time period, it was of utmost importance, representing the most significant turning point in human history, yet it was the time of apparently simple societies, devoid of monumental buildings, temples, military installations, object of art or of prestige- all of which the Braidwoods were trying to avoid. Moreover, the problems involved with the Neolithic Period clearly necessitated the extensive cooperation of natural sciences. Thus, the Braidwoods bravely formulated their narrative by incorporating hitherto elusive aspects such as habitat, subsistence and assemblage, and tested it all in the field. The outcome was of such success that it stimulated a whole generation of archaeologists to take to the field in the hope of further elaborating Braidwoods' results. However, soon this gave way to a new bias; the "neolithic" came to be identified with a certain subsistence pattern, overshadowing "culture".

The Braidwoods at Çayönü, their final venture in the field, were betrayed by the archaeological yield of the site. Çayönü, even by the first season gave clear indication that the Pre-Pottery Neolithic community living there, aside being a simple one, was rather sophisticated. It had monumental special building reserved for cult practices, art and prestige objects, complex technologies etc.; it all implied the presence of a well organized stratified society. Moreover, evidence of similar nature came pouring in from other excavated sites such as Nevalı Çori, all implying that subsistence pattern was not enough by itself to define that period. Now, the picture drawn through the most recent excavations, such as Göbeklitepe or Jerf el-Ahmar, is radically different from what the Braidwoods envisaged for the Neolithic Period so many years ago. However, we should still keep in mind that, what they proposed was true for their time- much more true and scientifically - based than their contemporaries- but especially for now. Specifically, if there had not been the "Braidwood impetus", we would never have attained our present level of knowledge.

Giriş

Arkeolojide Yeni Arayışlar ve Braidwoodlar

"Neolitik" adlamasının ilk olarak ortaya atıldığı 1865 yılından bu yana bu sözcüğün anlamı sürekli olarak değişmiştir. Thomson'un salt teknolojiye yola çıkarak geçmişi Taş Çağı, Tunç Çağı ve Demir Çağı olarak ayırmasına eklenti olarak Taş Çağı'nın "yeni" ve "eski" olarak ikiye ayrılması, bir anlamda bu sürecin başlangıcı olarak düşünülebilir. Ancak bu ayırma da, esas olarak açıklyı yassı baltaların -"celt"-in- ortaya çıkmasına, yani teknoloji bağlamında yeni bir işlevin görülmesine dayandırılmıştır. Arkeolojik anlamda, Neolitik adlaması, uzun bir süre bu tür yassı bal-

ta larla beraber gözüken kültürler için kullanılmış, başka bir anlatımla mikrolitli Mezolitik Çağ buluntu toplulukları ile, madenin kullanıldığı Tunç Çağı arasındaki dönemi belirlemiştir. Daha çok Avrupa tarihöncesi kültürleri ile birlikte gelişmeye başlayan bu adlama, giderek yerleşik yaşam ve bunun "olmazsa olmazı" olarak öngörülen çiftçiliğin başlangıcı ile birlikte düşünülme-ye başlanmıştır. 19. yüzyılın ortalarına kadar yazıdan önceki dönemleri tanımlamakta arkeologların esas dayanaklarından biri olan çanak çömleğin, Neolitik Çağ ile birlikte başladığı, bunun çiftçi yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğu da, üzerinde fazla düşünülmeden kabullenilmiştir. Arkeologlar bu şekilde "Neolitik" kavramını sabit yerleşmeler, açıklyı ya da açıklyı sirtmetaş

aletler, kilden kap-kacak yapımı, bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi seçilmiş maddi kalıntılarla özdeşleştirirken, doğa bilimcilerin de bu konuya ilgisi giderek artmaya başlamıştır. İlk olarak 1866 yılında Candolle, tarımın esasını oluşturan tahılların Neolitik dönem ile birlikte biyolojik bir değişiklik geçirdiğini, doğada yabani olarak bulunan özelliklerin tarımla birlikte farklı nitelikler kazandığını ileri sürmüştür. Bu bağlamda, giderek farklı kavramları içermeye başlayan Neolitik sözcüğü, arkeologlar ve doğa bilimciler tarafından birbirlerinden bağımsız, ayrı çizgiler üzerinde yol almıştır.

Bu sürecin daha ileri aşamalarında esasında bir coğrafyacı olan Pompelly Orta Asya'da, bugün çöl ortamına sahip bölgede Neolitik olarak tanımladığı yerleşimlere rastlamış ve bu durum ilk yerleşimler, tarım ve hayvancılığın başlangıcına yol açan nedenler ve bunların doğal çevre ortamı-iklim değişimleriyle olan ilgisi gibi, farklı bir boyutu da ortaya çıkartmıştır. Bir anlamda Pompelly'in çalışmalarının, arkeoloji ile doğa bilimlerinin birlikte ele alınmasına ve her iki alandan gelen verilerin kuramsal bir tabanda bütünleşmesi yolunda atılmış ilk adım olduğunu düşünebiliriz. Pompelly'in geliştirdiği "vaha kuramı", arkeologlar kadar sosyologlar, antropologlar, bitki ve hayvan bilimciler ile iklim bilimcilerini heyecanlandırmakla kalmamış, kültürel gelişmeye ilgi duyan tüm bilim insanlarını düşünsel bakımdan etkilemiştir. Bu bağlamda, Pompelly'in "vaha kuramını" ortaya attığı 1906 yılları, aynı zamanda Charles Darwin ile birlikte doruğa ulaşan evrim, yani doğa ve doğadaki canlıların yaratıldığı gibi kalmadığı, sürekli olarak değişim geçirdiği düşüncesinin yankı bulmaya başladığı döneme rastlamıştır. Bu nedenle dönemin geleneksel yapıya karşı çıkan bilim insanları, Pompelly'in tetiklediği doğal çevre ortamının, iklimin değişkenliği bunun insan yaşamına, insan doğa ilişkilerinin etkisi, toplum yaşamının yeniden biçimlendirilmesindeki yeri üzerinde düşünmeye, yeni kuramlar geliştirilmesine yönelik bir heyecan dalgası oluşturmıştır. Pompelly'in çalışmalarını izleyen süreçte, düşünsel anlamda meydana gelen değişimler birçok araştırmacı tarafın-

dan ayrıntılı olarak ele alındığından bunları burada yinelemeyeceğiz¹. Ancak bunların içinde en kapsamlı çalışma olduğundan en dayanıklı olan görüş, Gordon Childe'ın çalışmaları olmuş, Childe, çiftçiliğe dayalı yerleşik yaşamı doğal çevre kadar yaşamın ekonomik temelleri ile de birleştirmekle kalmamış, bu oluşumun çekirdek bölgesini Yakın Doğu'ya taşımıştır.

Gordon Childe'in kuramını geliştirdiği II. Dünya Savaşı öncesi dönemde Yakın Doğu'nun çeşitli yerlerinde arkeolojik kazılarla çok katmanlı höyüklerin en altlarında ortaya çıkmaya başlayan ve madeni buluntuları içermeyen kültürler, Neolitik olarak arkeologlar tarafından da zaten tanımlanmaktaydı. Bu kültürlerin Yakın Doğu coğrafyasının doğal çevre koşulları kısıtlı, yarı kurak ve kurak bölgelerinde bulunması, Pompelly gibi Childe'in da çiftçiliğe geçişte zor koşulların tetikleyici olduğu görüşünü savunmasına neden olmuştur. Bu nedenle, uzun bir süre Neolitik topluluklar olumsuz doğal çevre koşullarında yaşayan, tek uğraşları varlıklarını sürdürebilmek için yaşam mücadelesi veren topluluklar olarak görülmüştür. Bu tür bir yaklaşımın doğal sonucu, Neolitik köylerin beslenmek için olağanüstü çaba gösteren, yeni arayış içinde olan basit topluluklar olarak görülmesidir.

Her ne kadar 20. yüzyılın ortalarına kadar Neolitik Çağ ve Childe'in getirdiği açılımla "Neolitik Devrim" heyecan uyandıran ilgi odağı haline gelmiş ve bu dönemi yansıtan bazı arkeolojik kazılar yapılmışsa da, sorunun temeline inen arazideki sistemli çalışmaların ilk olarak Braidwoodlar ile başlatıldığından kuşku yoktur². Braidwoodlar'ın arazi çalışmaları ile hemen hemen aynı döneme rastlayan Kathleen Kenyon'un Eriha (Jericho) kazıları, Neolitik süreçte, sabit yerleşmelerin görüldüğü dönemin çanak çömleğin ortaya çıkışından daha eskilere gittiğini ortaya koymuş ve "Akeramik Neolitik Çağ" olarak tanımlanabilen kavram yadsınmaz bir şekilde kanıtlanmıştır. Ancak Braidwood dışında Neolitik Dönem üzerine çalışma yapan arkeologların yaklaşımı maddi kalıntıların tanımı ile sınırlı kalmış, bu sürecin "neden" ve "nasıl" ortaya çıktığı,

“yaşamı nasıl etkilediği” ve başka bölgelere nasıl yayıldığı gibi konuların üzerinde durulmamıştır. Bu nedenle Braidwoodlar’ın başlatmış olduğu proje, arkeoloji tarihi içinde “devrim” sayılabilecek yeni bir dönemin başlangıcıdır. Braidwoodlar, arkeolojinin toplum ve doğa bilimlerinden gelen kuramları irdelemek ve bu bağlamda ortaya çıkan sorulara yanıt aramak için kullanılabileceğini öngörmüşler, “sorulara çözüm bulmak için kazı yapmak” şeklinde tanımlayabileceğimiz yeni bir yaklaşımın tohumlarını atmışlardır.

Bu bağlamda, Braidwoodlar’ın geliştirdiği projenin düşünsel kurgusu oldukça ilginçtir. Bunu felsefe ya da matematik ile ilgili bir problemin çözümüne yönelik geliştirilen yol haritasına benzetebiliriz. Braidwoodlar, ilk olarak, o döneme kadar içerik olarak belirsizlikler taşıyan “Neolitik” kavramını tartışmaya açarak işe başlamışlardır. Kelime anlamı “Yenitaş Devri” gibi yaşamsal açıdan anlam taşımayan bu sözcüğün içeriğinde “yerleşik köy yaşantısı”, “tarım” ve “hayvancılık” olmak üzere üç ayağı olduğunu, bu nedenle bu dönemin “ilk Tarımcı Köy Toplulukları Dönemi” olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını ısrarla savunmuşlardır³. Bundan sonra Braidwoodlar bu arkeolojik sorunu, o zamana kadar arkeoloji dünyasının kalıplaşmış geleneklerine aykırı bir şekilde ele almış, bunu yaparken yalnızca ilgilendikleri dönemi değil arkeolojinin tüm kurgusunu da irdelemişlerdir. Bu nedenle Braidwoodlar’ın çalışmalarının düşünsel temelini attığı 1946 - 1952 yılları arasındaki dönem, arkeoloji tarihi için devrim niteliğinde, kırılma noktası olarak sayılmaktadır. Çevrelerindeki diğer bilim insanları ile birlikte arkeolojinin felsefesini, politikasını yeniden oluşturmuşlardır. Chicago ile Michigan Üniversiteleri çevresinde oluşan bu yeni akım, bir süre sonra Braidwoodlar’ın pek de onaylamadığı⁴ “Yeni Arkeoloji” akımını tetiklemiş, bu süreç “analitik arkeoloji”, “süreçsel arkeoloji” gibi akımlarla günümüze kadar gelmiştir.

Braidwoodlar’ın kültür sürecini ele alırken izledikleri yolun üzerinde durmakta yarar vardır. O tarihe kadar, “sanat tarihi” yaklaşımından gelen

Klasik Arkeoloji bir yana bırakılırsa, arkeolojide belirli başlı üç temel yaklaşım vardı: Maddi kalıntıları tanımlamakla yetinen geleneksel arkeoloji, etnoğrafyadan yola çıkan antropolojik arkeoloji ve yaşam ekonomisini toplumsal örgütlenmeye yansıtmaya çalışan Marksist arkeoloji. Braidwood’lar, meslek yaşamlarına 1929 yılında Yakındoğu’da geleneksel yaklaşımların damgasını vurduğu kazılarla başlamış ve bu çizgilerini Amik Ovası’ndaki kazı çalışmalarını bitirinceye kadar sürdürmüşlerdi. Amik kazı raporu (Braidwood ve Braidwood 1960), o dönem için anıt yapıt niteliğinde ise de, Braidwoodlar’ın bu yayını hazırlarken geleneksel yaklaşımın yetersiz taraflarını görerek, yeni arayışlar içine girdikleri belli olmaktadır. Bu süreçte Gordon Childe’in süzgecinden geçerek Batıya aktarılan Marksist arkeolojinin beslenme, yaşam, toplumsal örgütlenme gibi girdilerinden etkilendikleri, Childe’in görüşlerini tam olarak benimsemeseler bile, bu çerçevede düşünmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Antropolojik arkeoloji ise, zaten Braidwoodlar’ın mesleki çevrelerinde, Amerika arkeolojisi nedeniyle var olan bir girdiydi.

Braidwoodlar’ın düşünce sistemini değiştiren, yeni arayışlar içine iten bu süreci “Neolitik” kavramı bağlamında da görmektediriz. Neolitiğin ya da onların adlaması ile, besin üretimine geçen ilk toplulukların ortaya çıkabilmesi için ön görülen üç temel girdiyi, yerleşik yaşamı, tarımı ve hayvancılığı bu bağlamda ele almışlardır. Burada yeni bir soruyu gündeme getirmişlerdir: Bu üç temel girdinin ortaya çıkabilmesi için gerekli olan koşullar nelerdir? Bu soruya aranan yanıt, bize bugün çok sıradan gibi gözüken ancak o tarihe kadar kimsenin dikkate almadığı “doğal yaşam bölgesi” (Natural Habitat Zone) kavramını getirmiştir. Bu mantıksal kurgunun esası, bir yerde tarım ve hayvancılık başlayacaksa, bunun ancak tarıma alınan bitkiler ile evcilleştirilen hayvanların doğal olarak bulunabileceği bölgelerde ortaya çıkabileceği şeklindedir. Bu düşünceden yola çıkan Braidwoodlar, ilk üretim topluluklarının temel besin kaynağı olduğu öngörülen buğday, arpa ile koyun, keçi ve sığırın yabani olarak doğada bulunabilecekleri yerleri belir-

lemekle işe başlamışlardır. Bu soruya yanıt bulabilmek için de bu konuda uzmanlaşmış doğa bilimcilerle işbirliğine girmişlerdir. Braidwoodlar'dan önce de arkeologlar kazılarda buldukları hayvan kemiklerinin, tahılların, taşların tanımı için doğa bilimcilerin kapısını çalmışlardı; ancak Braidwoodlar ilk kez doğa bilimcilere bir soru ile değil, sorun ile gitmişler ve kültür tarihi ile ilgili konuların ancak tüm bilim dallarının ortak bir çalışması ile çözülebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Braidwoodlar, yukarda değindiğimiz o döneme kadar arkeolojide hakim üç görüşün ötesine bir adım daha geçerek, arkeolojiye "zaman laboratuvarı" işlevini kazandırmışlardır. Bu yeni işlevin temelinde, arkeolojinin amacının kazı yaparak herhangi birşey bulmak değil, kültürel gelişimin aşamalarını ve yaşamı, bulunduğu doğal çevre ortamı ile birlikte ele alarak çözüm aramaktır. Bu da konusu dünya ile ilgili olan tüm bilim dalları ile karşılıklı bilgi alışverişini gerektirmiştir.

Braidwoodlar'ın "Neolitik'i"

Bu yazıyla Braidwoodlar'ın Kuzey Irak'ta Jarmo projesi ile başlayan ve daha sonra Güneydoğu Anadolu'da Çayönü projesini kapsayan çalışmalarını özetlemek gibi bir amacımız yoktur⁵. Burada, bu adlamayı hiç sevmemelerine karşın⁶ "Neolitik" kavramının Braidwoodlar'ın düşünce sisteminde aldığı şeklin ve bunun kazılarına nasıl yansıdığının üzerinde durmaya çalışacağız. Uzun yıllar Tunç Çağı kültürleri üzerinde meslek yaşamlarını sürdüren Braidwoodlar'ı çok daha eski dönemlere yönlendiren, yukarda değindiğimiz geleneksel arkeolojiye duydukları tepki olmalıdır. O yıllara kadar arkeologlar daha çok tapınak, saray, heykel ve sanatsal ürünler gibi toplumun üst kurumlarının ürünlerine ağırlık vermiş, bu tür kalıntıların çekiciliği sıradan yaşamı arka plana itmişti. Yakındoğu'nun Tunç Çağları ister istemez saraylarla, heykellerle dolu bir dünyayı içermekteydi; geçmişe yeni bir bakış açısı oluştururken bunların etkisinden kurtulmak herhalde kolay değildi. Olasılıkla Braidwoodlar'ın kendilerine yeni alan olarak Neolitik dönemi

seçmelerindeki neden, o dönem için bu tür görkemli kalıntıların olamayacağı bir dünya arayışıydı. Daha önce de değindiğimiz gibi 1950'li yıllarda Neolitik dönem topluluklarının yaşam mücadelesi veren basit çiftçiler olduğu düşünülmekteydi. Bu dönemin aynı zamanda doğal çevre ortamının yeniden biçimlendiği, yabani tahıl ve hayvanların değişim geçirdiği, yaşam biçiminin, teknolojinin, beslenme alışkanlıklarının farklılaştığı bir süreci yansıtmaması, Braidwoodlar'a yeni arkeolojik yaklaşımlarını rahatlıkla uygulayabileceklerini düşündürmüştü olmalıdır.

Braidwoodlar, bu temellerden yola çıkarak araştırmanın ilkelerini belirleyen alt yapıyı kurduktan sonra, ileri sürdükleri görüşleri kazı ile alanda sınamaya başlamışlardır; bu da Braidwoodlar'ı diğer kuramsal arkeologlardan ayıran önemli özelliklerden biridir. Genellikle kuramsal arkeologlar geliştirdikleri düşünce ile yetinip, bunun uygulanabilirliği üzerinde ya hiç durmamışlar, ya da görüşlerini, arkeolojik verilerin her türlü yoruma açık olacak kadar kısıtlandığı bölgelerde sınamışlardır. Braidwoodlar ise bunun tersine arazide uygulanamayan kuramların geçerli olmayacağı görüşünü her zaman savunmuşlardır. Bu şekilde Braidwoodlar, önce Kuzey Irak ve hemen ardından Batı İran'da oldukça yoğun bir alan çalışmasına başlamışlardır. Söz konusu çalışmanın düşünsel boyutunun yanı sıra alan uygulaması olarak da arkeoloji tarihinde önemli bir yeri vardır. İlk kez bir arkeolojik kazı ekibinde doğa ve fen bilimlerinden gelen uzmanların sayısı arkeologlardan daha fazla olmuş, uzmanlar yalnızca bilgilerinden yararlanan kişiler olarak görülmemiş, projenin karar mekanizmasına etkin olarak katılmışlardır. Ekibin bu şekilde oluşması, verilerin, düşüncenin yerinde ve sürekli olarak irdelenmesi gibi çok olumlu sonuçlara yol açmışsa da, aşağıda değineceğimiz bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Braidwoodlar dar anlamında Neolitik'i beslenme ve besin elde etme düzenindeki bir dönüşüm olarak görmüş, bu nedenle kazılarda bu dönüşümün kanıtları olabilecek bitki ve hayvan kalıntılarının bulunması, alan çalışmasının temel amacı haline gelmiştir. Bu yaklaşım, yaşamı oluşturan yerleş-

me düzeni, mimari ve besin üretimi dışında kullanılan diğer alet ve buluntuların arka plana itilmesi gibi, esasında Braidwoodlar'ın bütüncül yaklaşımına aykırı bir sonucu beraberinde getirmiştir.

1950'li yılların öncesinde, besin üretimine geçiş sürecini yaşayan basit bir topluluğun izlerinin arkeolojik olarak bulunup bulunamayacağına, Braidwoodlar bile kuşku ile bakmaktaydı⁷. Bu bakımdan, özellikle Jarmo kazıları Braidwoodlar'ın bulmayı bekledikleri sonuçları tam olarak vermiştir: Üretime geçilebilmesi için gerekli olduğu düşünülen, "Natural Habitat Zone" coğrafyasında küçük bir köy, basit bir yaşam, besin üretimiyle ilgili aletler, hayvan kemikleri gibi. Bu sonuç, yalnızca Braidwoodlar'ı değil, dünyanın çeşitli yerlerindeki genç arkeolog kuşağını derinden etkilemiş, heyecanlandırmıştır. Basit bir köy yaşamının, ilkel bir üretimin, ortamı belirleyen öğelerin, arkeolojinin yöntemleri ile bulunabileceği anlaşılmıştır. Braidwoodlar'ın yaratmış olduğu heyecan dalgası, İran, Irak, Suriye ve Doğu Akdeniz kıyıları boyunca birçok yeni araştırma projesi için tetikleyici olmuştur. Arkeologlarla birlikte çalışmayı seçen doğa bilimciler, giderek kendi özgün uzmanlık alanlarından koparak arkeoloji ile bütünleşmiş, bu şekilde Arkeozooloji, Arkeobotanik gibi yeni alanlar ortaya çıkmıştır. Braidwoodlar'ın izinden giden kazılarda, bu uzmanların varlığı ile birlikte Neolitik dönüştürmenin temel öğesi olarak görülen tarım bitkileri ve besin hayvanlarının kalıntılarının bulunabilmesine ağırlık verilmiş, bu amaçla çok daha hassas kazı yöntemleri geliştirilmiştir. Yöntemler hassaslaştıkça elde edilebilen bilgiler çoğalmış ve çeşitlenmiştir; ancak bu durum, ister istemez kazıların daha sınırlı alanlarda yapılmasına neden olmuştur. Arazi çalışmalarından beklentilerin bu şekilde bir çerçeve içine alınması, aynı dönemde kazı ekiplerinin parasal olanaklarına gelen kısıtlamalar, Yakın Doğu'daki Neolitik kazıları giderek "sondaj" niteliğine çevirmiştir. Gene aynı süreç içinde kuramsal arkeolojinin, verilere dayalı arkeolojinin önüne geçmesi, matematiksel yöntemleri toplum bilimlerine uygulama çabaları, çok dar bir alandan elde edilen arkeolojik ve

rilerin, geçmişi anlamak için yeterli olduğu şeklindeki savın yaygınlaşmasına neden olmuştur. 1970'li yıllar sondaj niteliğinde çok dar bir alandan elde edilen veriler ile yetinildiği, mimari, yerleşme düzeni, sanat eserleri gibi anlatımların, nedeni ise "ayıp" ya da "eski kafalılık" olarak görüldüğü bir dönemdir. Bu süreç, günümüze kadar süregelen bir çok yanılgıyı da beraberinde getirmişse de, kazı yöntemlerinin hassaslaşması ve doğa bilimcilerinin arkeolojiye ilgisinin artması gibi katkıları yapmıştır.

1963 yılında Braidwoodlar Halet Çambel ile Güneydoğu Anadolu'da Irak ve İran'dan sonra projelerinin yeni ayağına başlarken temel beklentileri, Bereketli Hilal' in o tarihe kadar araştırılmadan kalan kuzey kesiminde de aynı sonuçların olup olmadığının anlaşılmasıydı. Bu nedenle 1964 yılında kazı yeri olarak Çayönü Tepesi seçildiğinde, buradaki çalışmanın bir ya da iki mevsimde tamamlanması öngörülmüştü. Beklenti, tarıma alınan tahıl ve evcilleşme sürecindeki hayvan kemiklerinin bulunması, buna bağlı olarak da obsidyen yataklarına daha yakın olan bir bölgede yontmataş buluntu topluluğunun saptanması idi. Ancak Çayönü yerleşiminin kenarı olarak tanımlanabilecek konumda açılan iki açmada, önemli ve şimdiye kadar bilinenlerden farklı yapı kalıntılarına rastlanması, bu stratejinin düşünüldüğü gibi uygulanmasını engellemiştir. Açmaların birinde, "Saltaşlı Yapı" olarak adlandırılan ve tabanı, iki metreye kadar varan boyutlarda açıkta taşlarla döşenmiş, payandalı taş duvarları ve içinde büyük dikili taşları olan bir yapıya rastlanmıştır. Arkeologların tapınaklar, saraylar gibi özel yapılarla uğraşmasına karşı çıktıkları için Neolitik dönemi çalışma alanı olarak seçen Braidwoodlar, bu yapıyı uzun süre sıradan bir ev tipi olarak görmeye kendilerini zorlamışlardır. Basit bir köy yaşamı ile bağdaştırılması kolay olmayan bu yapı ve bunu izleyen yıllarda ortaya çıkan diğer özel yapıların Braidwoodlar'ın düşünce sistemlerinde uyandırdığı soru işaretleri, Çayönü kazılarının her yıl bir mevsim daha uzatılarak, 17 kazı mevsimi sürmesi sonucunu vermiştir. İlk kazı mevsiminin ikinci açmasında ortaya çıkan ve gene o dönem için çok ay-

kırı olarak görülen "Izgara Planlı Yapı" da Braidwoodlar'ın düşünce sistemine ters düşmekte idi. 1964 yılını izleyen kazı dönemlerinde Çayönü şaşılacak kadar iyi korunmuş, görkemli yapıları ile mimarının ön plana çıktığı bir kazı yeri olmuştur. Yapı kalıntılarının yanı sıra, 1970 yılında Terazzo tabanının bulunması, yapılarda işlevsel olmadığı belli olan ustalıkla yapılmış çok sayıda süs ve prestij eşyasına rastlanması, herhalde Braidwoodlar'ın bulmayı beklediklerinin çok dışında idi. Çayönü kazısıyla ilgili ilk yayınlarda bu tür bulguların üzerinde fazla durulmadan geçirilmiş olması, herhalde Çayönü'nün Braidwoodlar'ın beklentilerine ters düşen yansımasının sonucudur. Çayönü kazısı, Braidwood gibi yeniliklere açık ve düşünen bir bilim insanının bile, kendi yarattığı düşünce sistemi ile koşullanmasının yol açtığı yanılgılara iyi bir örnek olarak düşünülebilir. Bugün Çayönü kazı sonuçları, çok açık bir şekilde eşitçi olmayan gelişkin bir toplumsal düzenini, tapınak olarak adlandırabileceğimiz özel yapılar da, konut alanları ile kamusal alanların birbirinden farklı konumunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Ayrıca kazıda bulunan çok sayıda sanat eseri, statü eşyası ile yapımı uzmanlık ve gelişkin bir teknoloji gerektiren nesnelerin varlığı, buradaki yaşamın öngörülenden tümüyle farklı olduğunu göstermektedir. Kaldı ki bu tür verilerin büyük bir kısmı, Çayönü kazılarının ilk başlarından beri ortaya çıkmıştır; ancak bakış açısı beslenme modeli ve yontmataş teknolojisi üzerinde yoğunlaştığından, yerleşmenin gerçek kimliği arka planda kalmıştır.

Kuramsal açıdan basit köylerden oluşması gerekli gibi duran Neolitik dönemin hiç de öyle olmadığını gösteren izler, Braidwoodlar'ın Jarmo projesine başladığı dönemlerde de vardı. Kathleen Kenyon'un Eriha'da Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin alt evrelerinde çevre duvarı ve anıtsal bir kuleye rastlamış olması ve hemen bunun ardından James Mellaart'ın Çatalhöyük'ü, bugün bildiğimiz Neolitik tablonun ilk göstergeleri olarak sayılabilir. Braidwoodlar her iki kazıyı da ilgiyle izlemiş⁸, ancak bunların sonuçlarını kuramsal yapıya yansıtma çabasına girmemiştir. Tüm bu süreç içinde Braidwoodlar Neolitik ku-

ramına aykırı olan öğelerden maden buluntularının varlığını, özellikle ön plana çıkartmışlardır. Çanak çömleğin kullanımının başlamadığı bir dönem için maden teknolojisinin varlığının kabul edilmesi, bugün için bile birçok meslektaşımız için zor gelmektedir. Bakır buluntuların en iyi örneklerine 1964 yılında, Çayönü kazısının ilk döneminde rastlanmıştı. Braidwood, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde madenlerin varlığını, her zaman karşılaştığı arkeolojinin kalıplaşmış göstergelerine aykırı olduğu için ön plana çıkarmış ve bunları görüşlerinin anlatımında birçok kez kullanmıştır.

Braidwoodlar'ın Çayönü'nde konuttan farklı özel yapıların varlığını kabullenmesi, 1984 yılından sonra "Kafataslı Yapı" olarak adlandırılan yapının, çok sayıda kafatası ile birlikte bulunması ile başlar. Bu yapının çeşitli evreleriyle birlikte ortaya çıkıp tanımlanabilir duruma gelmesi, Braidwoodlar'ın son dönemlerine rastlar. Bu artık onların kapsamlı yazı yazmayı bıraktıkları bir dönemdi. Kafataslı Yapı'nın bulunuşuyla hemen hemen aynı dönemlere rastlayan Nevali Çori kazısında bir özel yapı ile kabartmalarının ortaya çıkmasını ve yaşamlarının sonuna yakın bulunan Göbekli Tepe'nin ilk bulgularını ilgiyle izlemişlerdi. Bu, onlar için bildikleri, ısındıkları "Neolitik"ten çok farklı yeni bir dünyaydı; ancak onu da kabul etmeye hazırlardı.

Braidwoodlar'dan Sonra Neolitik

Bugün Neolitik Çağ için çizeceğimiz tablo, 1950 ya da 1960'lı yıllardan tümüyle farklıdır. Bu fark, yalnızca Nevali Çori, Göbeklitepe, Jerf el-Ahmar gibi kazı yerlerinde bulunan tapınaklar, heykeller ve hemen hemen tüm Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerde yaygın olarak görülen statü ve süs eşyaları ile sınırlı değildir. Neolitik dönemin, ya da ilk tarımcı köy topluluklarının yaşam biçimi ile ilgili olarak ortaya çıkan yenilikler, zengin kalıntılardan çok daha önemlidir. Bunlar, o dönemi, gelişim sürecini farklı olarak algılamamıza, düşünce istemimizi değiştirmeye zorlayacak kadar önemli farklardır. Artık Neolitik Dönemi tanımlarken eşitçi olmayan, katmanları belir-

gin bir düzenden söz edebilmekteyiz; bunun yanı sıra "tapınak ekonomisi", uzak bölgeler arası canlı ve karmaşık bir ticari sistem, etkin bir bilgi ve teknoloji aktarımı, uzman zanaatkarlar, "mega" yerleşmeler gibi adlamaların kullanılması kimseyi yadırgatmamaktadır. Neolitik'in coğrafi yayılımı da değişmiş, Braidwood'un "Natural Habitat Zone" un dışına taşmış, dağları, kurak çölleri, yamaçları, içine alacak şekilde genişlemiştir. Uzun yıllar süregelen "yerleşme mi yoksa tarım mı önce?" tartışması tümü ile anlamını yitirmiştir; besin üretiminin, sabit yerleşimlerin ön koşulu olmadığı, ve hatta besin üretimine geçmenin Neolitik Çağın başlangıç dönemi için önemli bir girdi sayılamayacağı anlaşılmıştır. Childe'in "Neolitik Devrim"e ve bunun ortaya çıkarttığı sonuçların ancak Neolitik Dönemin son kısmı için geçerli olduğu, bunun neden değil, sonucu yansıttığı gederek daha iyi anlaşılmıştır.

Artık "Neolitik" ile ilgili tanımların, kuramların tümüyle değiştiği, değişmeye zorlandığı bir noktadayız.

Ancak bunların hiçbirisi, ne Braidwoodlar'ı, ne onlarla birlikte çalışan uzmanları, ne de onlardan önce gelen Childe'ı küçültür. Eğer bu bilim insanlarının düşünce sistemimize getirdiği yeni açılımlar olmasaydı, bu görüşlerin hiçbirine değil sahip olmak, bunları aklımızdan bile geçiremezdik. Braidwoodların ileri sürmüş oldukları görüşler, o dönemin bilgi birikimi içinde, onların çağdaşı olan diğer bilim insanları ile karşılaştırılmayacak kadar bilimsel doğruları yansıtmaktadır. Zaten, Childe, Braidwood dışında, görüşleri hala eleştirilmeye değer kaç bilim insanının adı anımsanmaktadır ki?

NOTLAR

- 1 Bu bağlamda toplu bilgi ve kaynakça için özellikle bakınız Wright 1971, Trigger 1989
- 2 Esasında Braidwood'lar, gerek bu döneme bakış açılarının, gerekse kullandıkları adlamaların geniş ölçüde G. Childe'in etkisi ile geliştiğini her zaman açık yüreklilikle belirtmişlerdir, örneğin "Our thinking was strongly influenced by the writings of Childe..." "...we abandoned such Grecized terms as 'mesolithic' and 'neolithic'; we did for a while follow Childe emphasizing the 'food-producing revolution'..." (Braidwood and Howe 1969, 3-4).
- 3 Braidwood'ların terim ve kavramları sorgulamaya 1946 yılında başladıkları, ve görüşlerinin 1960'lı yılların başlarında somutlaştığı anlaşılmaktadır. Bu konuda özellikle bakınız Braidwood 1960 ve Braidwood and Howe 1960.
- 4 Braidwood'ların aktif meslek yaşamlarının sonuna kadar geçici modalar olarak gördükleri, başka bilim dallarına olan özentiyle ortaya çıkan akınlara uzak durmuşlar ve hatta küçümsemişlerdir. Bu 1950'li yılların başlarında birlikte yola çıktıkları bazı meslektaşları ile aralarına tanımlı bir soğukluk girmesine kadar varmıştır. İlginç olan, 1950 yıllarında arkeolojiye bakış açısında "devrimci" olarak görülen Braidwood'ların 1980 yıllarında, özellikle Amerika'lı arkeologlar tarafından "tutucu" ve hatta "bağnaz" olarak görülmeleleridir.
- 5 Braidwood'ların projelerini anlattıkları, düşünsel temeli ile bunun gelişim aşamalarını verdikleri çok sayıda yayınları vardır; bunların arasında, yukarıda değinilenler dışında, özellikle bkz: Braidwood 1989.
- 6 Yukarıda da değinildiği gibi teknoloji kökenli bir sözcüğün yaşam biçimi için kullanılmasına Braidwoodlar her zaman karşı çıkmış ve Amik raporu dışında bu terimi kullanmamaya özen göstermişlerdir. Ancak Braidwood'ların Neolitik karşılığı olarak önerdikleri İlk Üretimci Köy Toplulukları adlaması daha doğru bir yaklaşımı yansıtmakta ise de, son yıllarda yapılan çalışmalar ilk köylerin besin üretimine bağlı olarak gelişmediğini- beklenmedik bir şekilde ortaya koymuş ve "yerleşik avcı toplayıcılar" gibi modellerin olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, dönem adlaması olarak Braidwood'ların önerisi geçerliliğini yitirmiştir. Yeni bir terim karmaşası daha yaratmamak için, sözlük anlamı dışında Neolitik terimini kullanmanın daha doğru olacağı düşüncesindeyiz. Bu bağlamdaki tartışma için bkz. Özdoğan 2002, Özdoğan and Başgelen 1999.
- 7 "It (Primary Food-Producing Stage) is an exasperatingly difficult sub-era to identify archaeologically" (Braidwood 1960,149).
- 8 Bu bağlamda Braidwood, Kenyon'un Jericho için "Neolitik Kent" tanımlamasına, o dönemdeki kent olamayacağı için karşı çıkmıştır. (Braidwood 1957)

KAYNAKÇA

BRAIDWOOD, R.J. 1957

"Jericho and its Setting in Near Eastern History", *Antiquity* 31, 73.

BRAIDWOOD, R.J. 1960

"Levels in Prehistory: a Model for the Consideration of the Evidence", *Evolution After Darwin*. S.TAX (ed.), Chicago, Univ. of Chicago Press.

BRAIDWOOD, R.J. 1989.

"Southwestern Asia: A New Research Focus-forty years later", *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*. S.BÖKÖNYI (yay.), Budapest, Varia Archaeologica Hungarica II 17-18.

BRAIDWOOD, R.J., L. BRAIDWOOD, 1960

Excavations in the Plain of Antioch. I. Chicago, Oriental Institute Publications 61, Univ. of Chicago Press.

BRAIDWOOD, R.J., B.HOWE (yay.), 1960

Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan. Studies in Ancient Oriental Civilization, Chicago, Oriental Institute.

ÖZDOĞAN, M., 2002

"Redefining the Neolithic of Anatolia", *The Dawn of Farming in the Near East*. R. CAPPERS, S. BOTTEMA (eds), Berlin, Ex Oriente, 153-159.

ÖZDOĞAN, M., N. BAŞGELEN 1999 (yay)

Neolithic in Turkey. Istanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay.

TRIGGER, B. 1989

A History of Archaeological Thought. Cambridge, Cambridge Univ.Press.

WRIGHT, G. 1971.

"Origins of Food Production in Southwestern Asia: A Survey of Ideas", *Current Anthropology* 12/4-5, 447-517.